

A kárászi Istálló Múzeum. Istállópajták a Dél-Dunántúlon

1. kép: A kárászi Istálló Múzeum épülete

A kárászi Istálló Múzeum a baranyai falvak jellegzetes gazdasági épületét, az ún. istállópajtát mutatja be. Ez a sajátos megjelenésű épülettípus egy fedél alatt egyesíti a tároló funkciót betöltő és a cséplésnek helyet adó pajtát és az istállót. Nem csak a megyében jellemző, megtalálható a Dél-Dunántúl nagy részén is, német és magyar falvakban egyaránt. Bár ma már eredeti szerepét ritkán tölti be, jelenléte a falukép szempontjából meghatározó, sok helyütt helyi építészeti védelem alatt áll. Az istállópajták jelenléte különösen akkor látványos és szembetűnő, ha az épületek az udvarral merőlegesen (az utcával párhuzamosan), ún. kereszttelkes elrendezésben épültek. Amennyiben a szomszéd telkeken álló épületek falai a rövidebbik végükkel érintkeznek, úgy az egymáshoz épült istállópajták szinte falszerűen zárják le az udvarokat. Az épülettípus a tejelő állattartás jelentőségének növekedése miatt alakulhatott ki, és nyerhette el a jelenben is látható formáját. Megjelenését a 19. század második felére tehetjük, széleskörű elterjedését nagyban elősegítette a 20. század legelején az állatnevelés és állathízlás (ló és marha) jövedelmezősége.

A dél-dunántúli istállópajták leggyakrabban vakolatlan téglavagy kőfalazattal készültek, és cseréppel fedték őket. Ismerünk vályogfalazatú istállópajtát is, azonban a szilárd kőalapozás ez esetben sem maradt el. Sok baranyai és tolnai faluban tornácot, gangot is építettek hozzá, a gangra kinyúló tetőt, ill. koszorúgerendát fa oszlopsorral támasztották alá. Homlokzatukat gyakran tégladíszekkel, téglából kirakott mintázatokkal tették változatossá, esetenként hivalkodóvá. Némelyiken a gazda neve és az építési év olvasható, máshol állatalakokat mintázó vakolatdíszek láthatók, az istállóajtót olykor két oldalról keretező, egymással szembe néző lófejek díszítették, szimbólumként hívták fel a betérők és az úton járók figyelmét az épületre és a gazda szorgalmára. Ezekből a jegyekből, apró díszítésbeli, ízlésbeli eltérésekből érzékelhető leginkább, hogy az istállópajta nem pusztán gazdasági épületnek, hanem a jó gazda címerének is számított. A gazdagságot, a falubeli parasztok munkaethoszáját és a gazda szorgalmát is jelképezte.

Az épületek sokszor a lakóháznál is masszívabb kivitelben készültek, német és magyar gazdák egyaránt arra emlékeznek, hogy az istállóspajta építésére még a lakóháznál is nagyobb gondot fordítottak, gyakran mondják ma is: „a jószág helye volt az első”. Az istállóépítésbe csak az vághatott bele, akinek volt mit a jászol elé kötni, megvolt a jószágtartáshoz szükséges földterület és a biztos takarmánybázis (kaszálók, takarmánynövényekkel bevethető földterület). A belterjes állattartás számára leginkább a kőből és téglából épült, tágas, jól szellőztethető és a trágya kihordására, kezelésére is alkalmas istállók feleltek meg. Ezért is terjedt el ez az épülettípus a bonyhádi tájfajta térnyerésével egyidőben. Mérete általában a gazdaság méretével, a föld nagyságával, a kaszálók kiterjedésével arányos volt, a módosabb parasztok nagyobb istállóspajtákat építettek. Láthattuk, hogy az istállóspajták a mintegy 80 évig tartó gazdasági konjunktúra (1870-es évek és 1950-es évek) idején nyerték el a ma is látható formájukat.

A következőkben tekintsük át, hogy a kárászi Istálló Múzeum milyen szempontok szerint és milyen koncepció alapján mutatja be ezt az épülettípust.

A kiállítás alapkonceptiója

A kárászi Istálló Múzeum épülete három helyiségből áll: istállóból, pajtából és a szénapadlásból. A kiállításnak az istálló és a szénapadlás ad helyet, amelyek további hét szintérre tagolódnak.

1. a. A Kereszturi család története
1. b. A Kereszturi család gazdasági épületeinek története (18. század vége - 1940)
2. Az új istálló felépítése (1940)
3. A jószág helye
4. Hálóhely
5. Raktár
6. Szüretelőkád
7. Szénapadlás

A kárászi Istálló Múzeumban az istállóspajta, mint épülettípus jellegzetességei az azt építő Kereszturi család nézőpontjából, a család történetén keresztül ismerhető meg. A bemutatott anyag nem egy társadalmi réteget, Kárász falut vagy meghatározott korszakot mutat be, hanem a Kereszturi család történetén, életmódján, mindennapi tárgyhasználatán keresztül mondja el a konkrét épület történetét, építését, illetve használatának történetét. A kiállítás belső aspektusból tekint ki a falu életére és a körülötte élő, hasonló helyzetű családok világára. Az istállóspajtát 1940-ben építették és 2008-ban, pályázati támogatás révén újult meg, a kiállítás pedig 2010-ben nyílt meg. Célja, hogy betekintést adjon e széles körben elterjedt épület mindennapi

világába, úgy, hogy közben az azt használó család története és az épület funkcionális változása, továbbá a változás indítékai is megismerhetők legyenek.

A koncepció megalkotásakor fontos volt, hogy a színterekben (1-2) a jelenlegi istállónál korábbi, mára már eltűnt gazdasági épületek is megjelenjenek, hogy az istállópajta gazdaság- és társadalomtörténeti kontextusa is érzékelhetővé váljon valamelyest. Megismerhetjük azt a korszakot is, amikor a család udvarán nem voltak istállók, amikor a marhákat a faluhatárban, az ún. szállásokon tartották. Fontos volt továbbá, hogy a család története is megjelenjen, hiszen mindig annak gazdasági lehetőségei, munkaereje határozta meg az épületek számát, helyét, kivitelét és állapotát. A kiállításban a kollektivizálás óta eltelt idő is hangsúlyos, az 5-8. terek az istálló használatának elmúlt 50 évet mutatják be. Az épületet eredeti rendeltetése szerint mintegy 20 évig használták, e korszak bemutatásával három kiállítási tér foglalkozik.

Az ismeretek egy része magyarázó szöveggént került fel a kiállítás tablóira, más részük történetek, visszaemlékezések formájában olvasható, kommentárok nélkül. A kiállításban kevés a tárgy, mert nem egy tárggyűjtemény létrehozása volt a cél, hanem a helyiségekben fellelt tárgyak múzeumi kontextusba helyezése. A kiállítás térbeosztása a múzeumot megelőző (raktári) állapotot, funkciót őrzi. A „nagy rendrakás” azaz a múzeum kialakítása előtt is olyan volt, mint most. Itt állt az újságtartónak (szemetesnek) használt jászol, a porfogó szecskavágó, a gondosan letakart szüretelőkád, a rendetlen raktárrész. Nem maradt bent azonban minden tárgy, azok nagy tömege miatt válogatni kellett, csak a kiállítási koncepciónak megfelelő, az adott térre jellemző, formailag és történetileg is reprezentatív darabok maradhattak helyben.

A kiállítás elkészítésével a tárgyak és környezetük új szerepet kaptak. Jelentőségük, és múltbeli szerepük felidézéséhez visszaemlékezések, családi fényképek, és levéltárban őrzött dokumentumok nyújtanak információkat. A levéltári kutatásokkal vált rekonstruálhatóvá a Kereszturi család családfája, a kataszteri térképek pedig a régi telekbeosztást és az egykori szállások helyét illetően nyújtottak megbízható adatokat. A tágabb térség (Hegyhát, Völgyesség) gazdálkodás- és társadalomtörténetét illetően elsősorban Andrásfalvy Bertalan és Zentai János néprajzi tanulmányai jelentettek fontos támpontokat, a helyi sajátosságokat pedig néprajzi gyűjtés során tártuk fel.

A kiállítás terei:

1. a. A Kereszturi család története

2. kép: Az istállóépítésben részt vett három generáció (alulról felfelé):

Kereszturi Margit (1930-), Kereszturi István (1872-1952), Pap Katalin (1874-1954), Horváth Mária (1910-1996), Kereszturi József (1905-1995)

A Kereszturi család az 1770-es években Keszthelyről költözött Kárászra. Három testvér jött egyidőben ide, közülük az egyik, Kereszturi László pap volt, ő volt Kárász második török utáni plébánosa. A testvérpár másik két tagja, Kereszturi János és József kezdetben testvérbátyjukkal egy háztartásban éltek, az ő „kenyerét ették” ezért rájuk ragadt a Kenyeres ragadványnév, amit a faluban a mai napig használnak. A múzeumnak helyet adó portát a későbbi nemzedékek őseinek mondták, amiből valószínűsíthető, hogy a kezdetek óta, mintegy 220 év óta élnek ezen a helyen.

A család a falu átlagos gazdái közé tartozott, házassági kapcsolatokat a helybeli és a környékbeli telkes gazdákkal létesítettek, tehát idekerülésük után rövidesen integrálódtak a kárászi, völgyégi paraszti népességbe.

A család a 19. század közepén elszegényedett, a földbirtok elaprózódott és az 1880-as évekre zsellérsorba jutott, épp, hogy a telek egy része és a lakóház fele a család tulajdonában maradt. Több testvér elköltözött, csak egy, Kereszturi István maradt helyben.

A család a két világháború között jut földhöz, a családtagok mértéktartó életmódja és szorgalma következtében. Az új istálló felépítése már ennek köszönhető. A telken az 1970-es években két család lakott. Kereszturi József és felesége, és a portán álló másik házban lányuk, vejük és az ő gyermekeik. Ekkor már senki sem a mezőgazdaságból kereste kenyerét, iparba jártak dolgozni.

1. b. Az állattartás színterei

Szállások (1880'-ig)

A helység lakói 1865-ben a nagyobb testű állatokat nem az udvarukban tartották, ezért az istállót hiába keresnénk ott. A jószág a lakóházaktól távolabb, az ún. szállásokon volt. A szállásépület két helyiségből, istállóból és fészerből állhatott, azonban valószínűsíthető, hogy egyéb épületek is álltak ott (pálinkáskunyhó, szénáspajta stb.). A Kereszturi család szállása a falu feletti Nagypart-tetőn volt. A család belső telke az első kataszteri felmérés során (1855) a 4-es helyrajzi számot kapta. Ezt a számot szerepeltették a külterületi földeket ábrázoló térképen is (1865) (kép).

A mellékelt térképen (4-es szám, „Keresztur Josef”) a szállásépület és a hozzá tartozó földek láthatók. Ez volt a gazdálkodás központja. Itt tartották az igázásra és fogatolásra használt marhákat (szürke magyar fajta), itt készítették a bort, csépeltek a gabonát, és innen hordták a trágyát a szállást övező szőlőskertekbe.

3. kép: A Kereszturi család szállása a Nagypart-tetőn. A szállásépület a Keresztur Josef név alatt, a pirossal írt 689-es számtól jobbra látható

A régi istálló (1880'-1940)

A család belső telkén feltehetően csak az 1880-as évtizedben építették az első istállót. Az állattartás korábbi rendje ekkor az egész vidéken átalakulóban volt. A falu lakossága két évtized alatt egy másik tehénfajta tartására, az ún. bonyhádi tenyésztésére tért át. Ez jól tejelt, gyorsan hizott, és értékesítési lehetőségei is igen jók voltak. A szántást és a cséplést az ökrök helyett lovakkal végezték. Az új állatfajták állandó gondoskodást igényeltek, és igényesebb istálló építése is szükségeltetett. Emiatt a jószág helye a házhoz közelebb került, a hegytetőn álló szállásokat pedig felhagyták. Az első udvari istálló a ház tengelyével egy vonalban épült, s jellegében, alaprajzában még a szállásra emlékeztetett. A Kereszturi család első udvari istállója két helyiségből állt: egy nagyobb helyiség állt az állatok rendelkezésre és egy kisebb fészter a gazdasági eszközök, valamint a szekér tárolására.

A kárászi Istálló Múzeum. Istállóspajták a Dél-Dunántúlon

Írta: Máté Gábor

2012. március 26. hétfő, 06:43 - Módosítás: 2012. március 27. kedd, 05:43

ep. ~~1414.1415.1416.1417.1418.1419.1420.1421.1422.1423.1424.1425.1426.1427.1428.1429.1430.1431.1432.1433.1434.1435.1436.1437.1438.1439.1440.1441.1442.1443.1444.1445.1446.1447.1448.1449.1450.1451.1452.1453.1454.1455.1456.1457.1458.1459.1460.1461.1462.1463.1464.1465.1466.1467.1468.1469.1470.1471.1472.1473.1474.1475.1476.1477.1478.1479.1480.1481.1482.1483.1484.1485.1486.1487.1488.1489.1490.1491.1492.1493.1494.1495.1496.1497.1498.1499.1500.1501.1502.1503.1504.1505.1506.1507.1508.1509.1510.1511.1512.1513.1514.1515.1516.1517.1518.1519.1520.1521.1522.1523.1524.1525.1526.1527.1528.1529.1530.1531.1532.1533.1534.1535.1536.1537.1538.1539.1540.1541.1542.1543.1544.1545.1546.1547.1548.1549.1550.1551.1552.1553.1554.1555.1556.1557.1558.1559.1560.1561.1562.1563.1564.1565.1566.1567.1568.1569.1570.1571.1572.1573.1574.1575.1576.1577.1578.1579.1580.1581.1582.1583.1584.1585.1586.1587.1588.1589.1590.1591.1592.1593.1594.1595.1596.1597.1598.1599.1600.1601.1602.1603.1604.1605.1606.1607.1608.1609.1610.1611.1612.1613.1614.1615.1616.1617.1618.1619.1620.1621.1622.1623.1624.1625.1626.1627.1628.1629.1630.1631.1632.1633.1634.1635.1636.1637.1638.1639.1640.1641.1642.1643.1644.1645.1646.1647.1648.1649.1650.1651.1652.1653.1654.1655.1656.1657.1658.1659.1660.1661.1662.1663.1664.1665.1666.1667.1668.1669.1670.1671.1672.1673.1674.1675.1676.1677.1678.1679.1680.1681.1682.1683.1684.1685.1686.1687.1688.1689.1690.1691.1692.1693.1694.1695.1696.1697.1698.1699.1700.1701.1702.1703.1704.1705.1706.1707.1708.1709.1710.1711.1712.1713.1714.1715.1716.1717.1718.1719.1720.1721.1722.1723.1724.1725.1726.1727.1728.1729.1730.1731.1732.1733.1734.1735.1736.1737.1738.1739.1740.1741.1742.1743.1744.1745.1746.1747.1748.1749.1750.1751.1752.1753.1754.1755.1756.1757.1758.1759.1760.1761.1762.1763.1764.1765.1766.1767.1768.1769.1770.1771.1772.1773.1774.1775.1776.1777.1778.1779.1780.1781.1782.1783.1784.1785.1786.1787.1788.1789.1790.1791.1792.1793.1794.1795.1796.1797.1798.1799.1800.1801.1802.1803.1804.1805.1806.1807.1808.1809.1810.1811.1812.1813.1814.1815.1816.1817.1818.1819.1820.1821.1822.1823.1824.1825.1826.1827.1828.1829.1830.1831.1832.1833.1834.1835.1836.1837.1838.1839.1840.1841.1842.1843.1844.1845.1846.1847.1848.1849.1850.1851.1852.1853.1854.1855.1856.1857.1858.1859.1860.1861.1862.1863.1864.1865.1866.1867.1868.1869.1870.1871.1872.1873.1874.1875.1876.1877.1878.1879.1880.1881.1882.1883.1884.1885.1886.1887.1888.1889.1890.1891.1892.1893.1894.1895.1896.1897.1898.1899.1900.1901.1902.1903.1904.1905.1906.1907.1908.1909.1910.1911.1912.1913.1914.1915.1916.1917.1918.1919.1920.1921.1922.1923.1924.1925.1926.1927.1928.1929.1930.1931.1932.1933.1934.1935.1936.1937.1938.1939.1940.1941.1942.1943.1944.1945.1946.1947.1948.1949.1950.1951.1952.1953.1954.1955.1956.1957.1958.1959.1960.1961.1962.1963.1964.1965.1966.1967.1968.1969.1970.1971.1972.1973.1974.1975.1976.1977.1978.1979.1980.1981.1982.1983.1984.1985.1986.1987.1988.1989.1990.1991.1992.1993.1994.1995.1996.1997.1998.1999.2000.2001.2002.2003.2004.2005.2006.2007.2008.2009.2010.2011.2012.2013.2014.2015.2016.2017.2018.2019.2020.2021.2022.2023.2024.2025.2026.2027.2028.2029.2030.2031.2032.2033.2034.2035.2036.2037.2038.2039.2040.2041.2042.2043.2044.2045.2046.2047.2048.2049.2050.2051.2052.2053.2054.2055.2056.2057.2058.2059.2060.2061.2062.2063.2064.2065.2066.2067.2068.2069.2070.2071.2072.2073.2074.2075.2076.2077.2078.2079.2080.2081.2082.2083.2084.2085.2086.2087.2088.2089.2090.2091.2092.2093.2094.2095.2096.2097.2098.2099.2100.2101.2102.2103.2104.2105.2106.2107.2108.2109.2110.2111.2112.2113.2114.2115.2116.2117.2118.2119.2120.2121.2122.2123.2124.2125.2126.2127.2128.2129.2130.2131.2132.2133.2134.2135.2136.2137.2138.2139.2140.2141.2142.2143.2144.2145.2146.2147.2148.2149.2150.2151.2152.2153.2154.2155.2156.2157.2158.2159.2160.2161.2162.2163.2164.2165.2166.2167.2168.2169.2170.2171.2172.2173.2174.2175.2176.2177.2178.2179.2180.2181.2182.2183.2184.2185.2186.2187.2188.2189.2190.2191.2192.2193.2194.2195.2196.2197.2198.2199.2200.2201.2202.2203.2204.2205.2206.2207.2208.2209.2210.2211.2212.2213.2214.2215.2216.2217.2218.2219.2220.2221.2222.2223.2224.2225.2226.2227.2228.2229.2230.2231~~

5. Kényszeresztől a család telke és az istállópajta elhelyezkedése Kárász belterületén

Érdemes látni, hogy a 2000-es évek elején a magyarországi vállalkozások 10-15%-a volt, amely a vállalkozás működését a környékbeli közösségek számára is szolgálta. Ez a szám az elmúlt években folyamatosan növekedett, és ma már a vállalkozások 30-40%-a nyújt ilyen szolgáltatásokat. Ez a tendencia a jövőben is folytatódik, és a vállalkozások egyre inkább a környékbeli közösségek számára is szolgálhatnak.

A kárászi Istálló Múzeum. Istállóspajták a Dél-Dunántúlon

Írta: Máté Gábor

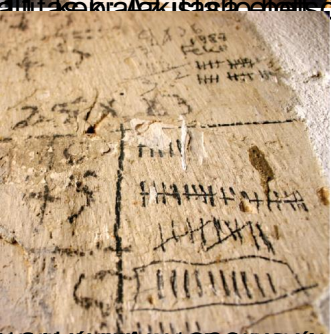
2012. március 26. hétfő, 06:43 - Módosítás: 2012. március 27. kedd, 05:43

8. Szén-Érintéslámpa (Davy-lámpa)

kiállítókra. Az írók által megírt szöveg tere a szüretelőkéddal, háttérben a jászollal és a szecsavágóval a

www.istatolomizeum.hu

Források:

- Andrásfalvy Bertalan: Néprajzi jellegzetességek az észak-mecseki bányavidék gazdasági életében. In. Máté Gábor (szerk.): Együtt élő népek – eltérő értékrendek. Andrásfalvy Bertalan válogatott társadalomnéprajzi tanulmányai. Budapest, L'Harmattan. PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék, 2011. 15-68.
- Dám László: A magyar paraszti állattartás építményei. Ház és ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve 10. 1995. 39-69.
- Füzes Endre: Adatok a mecseki megosztott településekhez. Janus Pannonius Múzeum Értesítője. 1. szám. Pécs, 1956. 82-103.

[1] A Káplány egy kárászi határrész, ahonnan a legjobb minőségű, falkészítésre alkalmas alapanyagot nyerték.